

100. YILINDA CUMHURİYET

CUMHURİYET ERDEMDİR

Editör : Doç. Dr. F. Rezzan ÜNALP

T.C. ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Mansur yavaş
Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı

KÜLTÜR ve SOSYAL İŞLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI

100.Yılında Cumhuriyet

Cumhuriyet Erdemdir

Editör

Doç. Dr. F. Rezzan ÜNALP

Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları

Ankara - 2023

Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları

ISBN: 978-625-00-1681-7

Baskı - Cilt:
Dinçler Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Bayındır 1 Sk. 6/12 Adilhan İş Mrkz. Kızılay / ANKARA
e-mail: info@dinclermatbaacilik.com

Bu eserde yer alan makalelerin sorumluluğu, makale sahiplerine aittir.

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin Armağanıdır.

Ekim 2023 / Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Atatürk Devrimi 13
Sina AKŞİN

Atatürk ve Kurucu Felsefenin Evrimi 23
Zafer TOPRAK

SUNUŞ

Cumhuriyet Erdemdir 33
F.Rezzan ÜNALP

BİRİNCİ BÖLÜM
CUMHURİYET ve DEĞER

Cumhuriyet Benim 43
Aziz SANCAR

Bir Başkentin Doğuşu: Ankara 63
Bilâl N.ŞİMŞİR

"100 Yılı Aşan Bir Ömürden" Türk Mucizesini Geleceğe
Taşıyan Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 87
Muazzez ilmiye ÇIĞ

Bir Cumhuriyet Dönemi Akıncısı Vehbi Koç (1901-1996) 103
Can KIRAÇ

Tıbbiyeli Hikmet Ruhu 111
Canan ÜNALP

Bir Cumhuriyet Hekiminin Anı ve Gözlemleri 117
Haluk YETKİN

Modern Türk Tiyatrosunun Öncüsü Muhsin Ertuğrul
Hocama Çok Şey Borçluyuz 125
Ayla ALGAN

Bedri Rahmi Eyüboğlu Yaşıyor 133
Aydın AYAN

İKİNCİ BÖLÜM
STRATEJİ-SİYASET-DİPLOMASİ

Atatürk'ün Asker Kişiliği ve Komutanlık Yeteneği 145
Levent ÜNAL

Devlet Kuran Meclis: Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 187
İhsan GÜNEŞ

Atatürk'ün Selanik'ten Çocukluk Arkadaşı Türk Ordusunun
Bir Generali Şükrü Naili Gökberk 211
Fatih ÖZDEMİR

Uluslararası Düzen Değişimine Ulusal Yanıt: Cumhuriyet 233
Mustafa TÜRKEŞ

Montrö (Montreux) Konferansı Öncesinde Türkiye'nin
Diplomatik Girişimleri 253
İsmail KÖSE

Bağdat Paktı: Ortadoğu'da Uluslararası Dengeler ve Türkiye (1955-1959) 273
Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Cumhuriyet Donanması 287
Gökhan ATMACA

Türk Havacılığının İkarus'u: Nuri Demirağ 307
Deniz KURT

Örnek Bir Siyaset, Bilim ve Devlet Adamı Lozan
Konferansı Delegesi Hasan Hüsnü Saka 323
Veysel USTA

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HUKUK-EĞİTİM-TOPLUMSAL YAŞAM

Mahmut Esat Bozkurt ve Kemalizm 339
Şaduman HALICI

Cumhuriyet'in 100. Yılında Hamdullah Suphi Tanrıöver
ve Maarif Kongresi'ne Yeniden Bakış 365
Betül BATIR

Hüseyin Vasıf Çınar 389
Tülay ALİM BARAN

Bir İdealist Yurtsever Mustafa Necati 399
Tülay ALİM BARAN

Cebinde Beş Lirayla Andımız Gibi Bir Yaşam: Dr Reşit Galip 415
Ceyhun BALCI

Bir Eğitim Dâhisi: Hasan Âli Yücel ve Milli Eğitim 437
Ayten SEZER ARIĞ

İsmail Hakkı Tonguç ve Köy Enstitüleri 453
Necdet AYSAL

Atatürk'ün Eğitim Ocağı: Gazi Orta Muallim Mektebi
ve Gazi Terbiye Enstitüsü 471
Nejla GÜNAY

"Sizleri Bir Kıvılcım Olarak Yolluyorum, Alevler Olarak Geri Dönmelisiniz."
Unutamadığım Tren Yolculuğu 493
İsmail Tosun SARAL

Türk Hukuk Devrimi 505
Ömer Faruk ÖZEROĞLU

Cumhuriyet'in Yurtsever - Onurlu Kalemi Uğur Mumcu 521
Hüseyin ÖZBEK

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BİLİM-KÜLTÜR-SANAT

Türk Psikiyatrisinin Siriusu: Mazhar Osman Uzman 529
Hakan KUMBASAR

Vatan İçin Yaşanmış Bir Ömür Ordinaryüs
Prof. Dr. Tevfik Salim Sağlam 551
Ahmet BAŞUSTAOĞLU

Oğuz Beyi Prof. Dr. Faruk Sümer (1924-1995) 575
Ayhan YÜKSEL

Bir Cumhuriyet Kazanımı: Anadolu Medeniyetleri Müzesi 591
Mehmet Zeki SEZER

Cumhuriyetimizin Aydınlık Yüzü ve Gür Sesleri: Hanendelerimiz 601
Gülçin YAHYA KAÇAR

Atatürk ve Anadolu Halk Müziği 621
Armağan COŞKUN

Cumhuriyet Öğretmeni Muzaffer Sarısözen ve Milli
Dayanışma Ülküsünün Dört Simgesi 643
Süleyman ŞENEL

Bir Cumhuriyet Aydını "Âşık Veysel" 677
Necdet KURT

Ahmet Kutsi Tecer: Orada Bir Köy Var Uzakta 695
Okan CEYLAN

Milli Romantik Şair Faruk Nafiz Çamlıbel Saruhan'ın Duvarları 711
Mustafa ORAL

Hangi Attila İlhan? 719
Ali Ulvi ÖZDEMİR

Bir Cumhuriyet Kadını: Suna Kan 733
Meral SAYIN

BEŞİNCİ BÖLÜM
DOĞA-YURT SEVGİSİ-YURTTAŞLIK

Genç Cumhuriyet, Yeni Başkent ve Başkent'e
Hediye: Atatürk Orman Çiftliği 751
Zeki Kamil ÜLKENLİ

Toprağın Türküsü 801
F. Rezzan ÜNALP

Toprak Dede-Hayrettin Karaca ve Tema Vakfı 821
Barış METİN

Atatürk Mucizesi, Cumhuriyet Eseri: Nazilli Sümerbank
Basma Fabrikası 827
Günver GÜNEŞ

ALTINCI BÖLÜM
SONSÖZ

Şehitlere Hizmet İbadettir 857
Bingür SÖNMEZ

Her Çocuk Bir Fidandır Barış Güneşhan İlkokulu 885
Bekir GÜNEŞHAN

Yazarların Özgeçmişleri 892

Atatürk'ün Türk Gençliğine Hitabesi 943

İSMAİL HAKKI TONGUÇ VE KÖY ENSTİTÜLERİ

Necdet AYSAL*

"Devletin verdiği imkânların tek damlasını boşa harcamayan Tonguç, her örülen duvarın, her kazılan toprağın yanı başında durur gibiydi. Ama gözetlemek, çalışmaya zorlamak için değil, güven, umut ve sevinç vermek için! Tonguç'la birlikte taş taşımak türkü söylemek gibi tatlı gelirdi insana. Ne mutlu Tonguç'la çalışmış olanlara!"

Sabahattin EYÜBOĞLU

Giriş

Köy Enstitüleri, Cumhuriyet aydınlanmasının eğitim alanındaki en özgün ve en çok ses getiren bir uygulaması olup bu sisteminin kuramcı ve kurucusu İsmail Hakkı Tonguç'tur. Enstitülerin kuruluş hazırlıkları 1935'te başlamış, 1937'de denemesine girişilmiş ve 17 Nisan 1940'da 3803 sayılı kanunla yasal bir zemine oturtulmuştur. Enstitüler, köy öğretmenlerinin yanı sıra sağlık görevlileri, teknisyenler ve meslek elemanları, köylerde ve kırsal alanlarda yaşayanların sorunlarını ortaya koyan ilerici bir kuşağın yetişmesini sağlamışlardır[1].

Yeni Türk Devleti, eğitim konusunda Osmanlı Devleti'nden son derece olumsuz bir miras devralmıştır. Eğitim ve kültürde birlik olmadığı gibi okullaşma oranı düşük ve okuma yazma bilenlerin sayısı son derece azdır. Devlet, eğitimin dışında tutulmuş ve bu denetimsiz ortamda çok sayıda yabancı okul, devletin denetiminden uzak bir şekilde faaliyet göstermiştir. Yunan ordusunun Kütahya-Eskişehir yönünden büyük bir saldırı yaptığı günlerde Mustafa

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, e-posta: aysal@ankara.edu.tr

1 Necdet Aysal, "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", Atatürk Yolu, Cilt: 9, Sayı: 35-36, (Mayıs-Kasım 2005), s. 267.

Kemal Paşa, 16 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde eğitimle ilgili bazı genel ilkelere değinerek, eski devrin hurafelerinden, boş inançlarından, Türk milli karakterine ve tarihine uygun bir kültüre olan ihtiyaçtan söz etmiş, gelecekteki kurtuluşun büyük önderleri olarak gördüğü öğretmenlere duyduğu derin saygıyı dile getirmiştir[2].

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlandırılmasından sonra yeni Türkiye'nin geleceğinin eğitime dayandığı, en önemli ve onurlu görevin eğitim işleri olduğu inancını taşıyan Mustafa Kemal Paşa, gittiği her yerde, katıldığı her toplantıda eğitimin temel ilke ve hedeflerini ortaya koyarak cehaletin ancak eğitim yoluyla ortadan kaldırılabileceğini vurgulamıştır[3]. 22 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşma, eğitimin bir ulusun geleceğini nasıl belirleyeceğini açıkça ortaya koymaktadır[4]. "*Eğitim işlerinde muhakkak muzaffer olmak lâzımdır. Bir milletin kurtuluşu ancak bu suretle olur.*"

Bu tür konuşmalarla ortamı ve kamuoyunu hazırlayan Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle ulusal eğitimin amacı ve gözetilecek ana ilkeler, Maarif Vekâleti tarafından hazırlanmış ve 8 Mart 1923 tarihinde *Misak-ı Maarif* adıyla yürürlüğe konmuştur[5]. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu[6] ile Türkiye'de bütün bilim ve öğretim kurumları, Maarif Vekâleti'ne bağlanmış[7], devlet denetimine tabi kılınmıştır. Böylece eğitimde dinin etkisi kırılarak ulusal, çağdaş, laik ve demokratik bir eğitim sisteminin temelleri atılmıştır.

2 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, ATAM Yayınları, Ankara, 1997, s. 19-21; Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. VIII, S. 23, (Mart 1992), s. 236; Ergün Özbudun ve Diğerleri, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1986, s. 152.

3 Atatürk'ün eğitime verdiği önem ve eğitim görüşü için bkz., Özkan İzgi, "Atatürk'ün Eğitim ve Üniversitelere Bakış Açısı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 1, S. 1, Kasım 1984, s. 266-267.

4 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, s. 48; Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VIII, Sayı: 23, Mart 1992, s. 233; H. Raşit Öymen, "Mustafa Kemal'in Eğitimle İlişkileri", Atatürk Konferansları 1973-1974, TTK Yayınları, Ankara, 1974, s. 145.

5 İzmir İktisat Kongresi'nin sona erişinden dört gün sonra Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa (Uzler) Bey'in yayınladığı genelge, eğitimci M. Rahmi (Balaban) Bey tarafından "Eğitim Andı" olarak isimlendirilmiştir. bkz. Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, III. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 66-67.

6 "Tevhidi Tedrisat Hakkında Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve Rüfekasının Teklife Kanunisi, 2 Mart 1340 (1924)", Kanun teklifi için bkz. Bekir Sıtkı Yalçın ve İsmet Gönülal, Atatürk İnkılâbı, Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler-Gerekçe ve Tutanaklarıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s. 97-98; Hasan Âli Yücel, Türkiye'de Orta öğretim, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 23-24.

7 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Meclis görüşmeleri için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem II, C. VII, s. 26, 29, 114; Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun sureti için bkz. BCA, Fon. 51.. 0. 0, Yer. 2. 12.11, (20. 4. 1924).

22 Mart 1926 tarihinde çıkarılan Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile devletin izni olmadan hiçbir okul açılamayacağını öngören bir düzenleme daha yapılmıştır. Bununla birlikte okullardaki ders müfredatları çağın koşullarına göre yeniden düzenlenmiş, eğitim öğretim kademeleri oluşturulmuştur[8]. Eğitimin modernleşmesi açısından önemli bir gelişme de 1 Kasım 1928'de Latin esasına dayanan yeni Türk Alfabesinin kabul edilmesidir. Harf Devrimi ile ulusal düzeyde okuma-yazma seferberliği başlatılmış, bu çerçevede Mustafa Necati (*Uğural*) Bey'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açılmıştır[9].

Cahilliğin bertaraf edilmesine yönelik bir diğer adım ise Halk Evleri'nin kurulmasıdır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Türk milletine kadın-erkek, zengin fakir ayırt edilmeden bir bütün halinde eğitim imkânı veren bir kültür ve eğitim merkezini gerekli görmüş, Türk Ocakları ve öğretmen birliklerini de içinde toplayan halkevlerini 19 Şubat 1932'de 14 il merkezinde kurdurmuştur[10]. Halkevlerinin kuruluş amacı, halkı salt okuryazarlık ve temel bilgilerde değil; kültürel, toplumsal ve güzel sanatlar alanında geliştirmek, ulusal değerleri çağdaş yöntemlerle işleyip zenginleştirmek, Atatürk devrim ve ilkelerini yaymak ve kökleştirmek olarak açıklanmıştır. Halkevleri sosyo-kültürel gelişmeyi hızlandıran, halkı orta çağ karanlığından kurtarmayı amaçlayan kurumlardı[11]. Genç aydınların özverili çalışmaları Halkevleri'nin kısa sürede gelişmesine neden olmuş ve folklorcular, tarihçiler, sosyologlar halkevleri faaliyeti içinde köyleri de inceleme fırsatı bulmuşlar; ancak şehirlerde elde edilen başarılara köylerde ulaşılamamış, bu durum ise dikkatlerin köylere çekilmesine sebep olmuştur.

1935 yılına gelindiğinde ülke nüfusunun yüzde sekseninin köylerde yaşadığı ve buralarda okul ve öğretmen sayısının yeterli olmadığı görülmekteydi. Köy okullarında görevlendirilen şehirli öğretmenler köylerde tutunamamakta ve başarılı olamamaktaydı. Öğretmenlerin sayıca olması da sorunun diğer bir yönüydü. Eğitime dair ihtiyaçları yanında, Türk köylü toplumu çeşitli

8 TBMM Zabıt Ceridesi, II. Devre, 22. Cilt, s. 353.

9 Mustafa Albayrak, "Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları (1928-1935)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. X, S. 29, Temmuz 1994, s. 471-483; Necdet Sakaoğlu, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, Cep Üniversitesi İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 46.

10 Yasemin Doğaner, "Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde Halkevleri", Kök Araştırmalar, C. II, S. 2, (Güz 2000), s. 77-98; Şevket Gediklioğlu, Türkiye'de Yaygın Eğitimden Çağdaş Eğitime, Kadıoğlu Matbaası, Ankara, 1991, s. 11-15; İsmail Güven, Türk Eğitim Tarihi, 7. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2018, 346.

11 Yasemin Doğaner, "Halk Evleri", Atatürk Ansiklopedisi, ATAM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s. 3.

bulaşıcı hastalıklarla uğraşmakta,[12] üretimini ilkel yöntemlerle yapmaktaydı. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın ağır yükünü çeken köylüler, demokrasiyi yaşatacak Cumhuriyet yurttaşı niteliğine henüz kavuşamamıştı. Asıl önemlisi, söz konusu yıllarda köye hizmet götürmek çok zordu. Başarı için köylünün dilinden anlayan yeni bir aydın tipine gereksinme vardır. Bu da köylünün kendi içinden çıkabilecekti[13].

Bu bağlamda sorunları yakından gören ve kendisi de bir köylü çocuğu olan büyük eğitimci İsmail Hakkı Tonguç Bey, Köy Enstitüsü sisteminin hem kuramcısı hem de kurucusu olacaktır. Tonguç'u, Atatürk'ün eski kurmaylarından Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan göreve getirmiş, sonraki Bakan Hasan Ali Yücel de onun bu girişimlerine sahip çıkmıştır.

İsmail Hakkı Tonguç

İsmail Hakkı Tonguç, Kırım göçmenlerinden İdris Bey ve Dobruca Türklerinden Vesile Hanım'ın oğlu olup 1893 yılında Silistre vilayetine bağlı Tatar Atmaca Köyü'nde doğmuştur. 1901-1907 yılları arasında 4 yıllık ilkokul eğitimini köyde, ortaöğretimini Silistre Rüştiyesi'nde yatılı olarak tamamlamıştır[14]. Dönemin koşulları ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle bir üst öğrenime devam edemeyen Tonguç, yaklaşık beş yıl köyde kaldıktan sonra annesinin girişimleriyle öğretmenlik eğitimi için İstanbul'a gönderilmiştir[15] 1914'te Maarif Nazırı Şükrü Bey'in yardımıyla Kastamonu Öğretmen Okulu'na parasız yatılı öğrenci olarak alınan İsmail Hakkı Bey, bu okulun eğitim seviyesi ve niteliğini beğenmediğinden kaydını 1916 yılında İstanbul Darülmuallimin'e nakletmiş ve dönemin en modern eğitim kurumundan 1918'de mezun olmuştur[16].

12 Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin toplumsal sağlığına dair koşullar hakkında bakınız: Hasan Dinçer, "Kurtuluştan Sonra Gaziantep (Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası: Gazi Ayıntab Vilayeti)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. XIX, S: 38, Bahar-2019, s. 76-79.

13 İsmail Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 212.

14 İsmail Hakkı Bey, 1904-1907 yılları arasında Silistre Rüştiyesinde ortaöğretimini tamamlamıştır. 1873 yılında açılan bu yatılı okul, öğretmen kadrosu ve zengin kütüphanesiyle İsmail Hakkı Bey'in kişiliğinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. bkz. Engin Tonguç, Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç, I. Kitap, Güldikeni Yayınları, Ankara 2001, s. 8-9; Recep Yalçın, "İsmail Hakkı Tonguç'un Türk Eğitim Sistemi Üzerine Görüşleri", Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 8-10.

15 İsmail Hakkı Bey, Silistre Ortaokulu'ndan mezun olduktan sonra bir süre babasının desteğiyle yumurtacılık yapmaya başlamıştır. "Köylerden yumurta toplayıp tüccara satıyordum. Amacım yumurtacılıktan kazanacağım paraları biriktirerek İstanbul'a okula gitmekti." Bu işin yanı sıra 1910 yılında Bulgar yönetiminin köyde yaptığı genel nüfus sayımında görev almış ve böylece biraz para kazanabilmiştir. bkz. Yalçın, a.g.t., s. 11.

16 E. Tonguç, a.g.e., s. 17-19.

İsmail Hakkı Tonguç

İstanbul Öğretmen Okulu'nda iyi derece Fransızca ve Almanca öğrenen İsmail Hakkı Bey, Eylül 1918'de İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından açılan sınava katılmış ve pedagoji alanında mesleki kurs için Almanya'ya gönderilmiştir. Almanya'nın Kalsruhe şehri Ettlingen Öğretmen Okulu'nda yirmi arkadaşıyla birlikte öngörülen eğitim programına katılmış ve Batı medeniyetini ilk defa yakından görme şansını yakalamıştır[17]. Birinci Dünya Harbi'nin sona ermesi ile birlikte yaklaşık 8 ay süren eğitim tamamlanmadan sona ermiş ve İsmail Hakkı Bey ve arkadaşları Nisan 1919'da İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmışlardır. Aynı yıl içerisinde Eskişehir Öğretmen Okulu'na Resim İşleri ve Beden eğitimi öğretmeni olarak atanmıştır[18].

Eskişehir'in Temmuz 1921'de Yunanlar tarafından işgali üzerine Ankara'ya dönmüş ve Ankara Hükümeti yarım bıraktığı eğitimi tamamlaması için Ağustos 1921'de tekrar Almanya'ya göndermiştir. Karlsruhe şehrinde Güzel Sanatlar Okulu ve Güzel Sanatlar Akademisi Beden Eğitimi Enstitüsü'nde okuyan İsmail Hakkı Bey, 1922 yılında eğitimini tamamlayarak yurda dönmüştür. Bir süre Konya, Ankara ve Adana Öğretmen Okullarında idarecilik ve öğretmenlik yapmış ve 1925 yılında Maarif Vekâleti tarafından tekrar değişik ülkelerin

17 Hıfzı Topuz, Tavcan: Savaş Yıllarında Kültür Devrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul 2005, s. 84-85.

18 İsmail Hakkı Bey, 11 Eylül 1919'da 62 sicil numarasıyla ilk kez öğretmenliğe başlamıştır. bkz. Yalçın, a.g.t., s. 16.

mesleki eğitim kurumlarında incelemeler yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Yaklaşık altı ay Fransa, İngiltere ve Almanya'daki mesleki eğitim kurumlarını inceleyen İsmail Hakkı Bey, Almanya'daki Kır Eğitim Yurtları ile Leipzig Deney Okulları ile yakından ilgilenmiş ve bu esnada Alman eğitimci Kerschensteiner ile tanışarak görüşmelerde bulunmuştur[19].

Avrupa'daki incelemelerini tamamlayarak yurda dönen İsmail Hakkı Bey, bir süre Ankara Öğretmen Okulu'nda Resim-El İşleri ve Beden Eğitimi Öğretmenliği yapmış ve bu esnada kırsal bölgelerde eğitim yeniliklerini değerlendirdiği *"Avrupa Meslek Mekteplerine Dair"* başlıklı raporu, Maarif Vekâleti mecmuasında yayımlanmıştır. 1926 yılında Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey tarafından *"Levazım ve Alât-ı Dersiye Müzesi Müdürlüğü"* görevine atanmıştır[20]. Bakanlık merkezinde çeşitli eğitim kursları düzenleyen ve yabancı uzmanlarla birlikte dersler veren İsmail Hakkı Bey, sonraki yıllarda Köy Enstitülerinin temel ilkesi ve sloganı olarak ortaya konacak olan *"iş için, iş içinde, işle eğitim"* anlayışını geliştirmiştir. İsmail Hakkı Bey, 1927 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Yapı Komisyonu üyeliği görevinde bulunarak başta Gazi Eğitim Enstitüsü olmak üzere birçok okul binasının yapılmasına katkı sağlamıştır. Aynı yıl Dobruca'da bulunan ailesinin Türkiye'ye kesin dönüş yapmasıyla birlikte anne, baba ve kardeşlerini göçmenler için ayrılan Eskişehir-Ömer Ağa mahallesinde bir eve yerleştirmiştir. Bu esnada Ankara'da tanıştıkları ve kendisi gibi öğretmen olan Nafia Kâmil Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Engin ve Yalın isimlerinde iki çocuğu olmuştur[21].

İsmail Hakkı Bey, 1931-1933 yılları arasında Alman eğitimci Kerschensteiner'in *"Öğretmenin Ruhu ve Öğretmen Yetiştirme Meselesi"* isimli Almanca kitabının çevirisini yapmış, *"Resim El İşleri ve Sanat Eğitimi"* adlı kitabını yayımlamış ve Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü'nün açılmasında etkin rol oynamıştır. Burada görev yapacak öğretmenlerin Almanya'da öğrenim

19 Pakize Türkoğlu, Tonguç ve Enstitüleri, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 30-33; Yalçın, a.g.t., s. 17-25.

20 İsmail Hakkı Bey, 11 Mart 1926'da Millî Eğitim Bakanlığı Ders Araçları ve Gereçleri Müze Müdürlüğü görevine atanmıştır. bkz. Hidayet Telli, "İş Başında" Çeşitli Yönleriyle Tonguç, haz. Mustafa Aydoğan, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 79-80.

21 İsmail Hakkı Bey'in girişimleriyle Müze Müdürlüğü görevi sırasında iş ilkesine dayalı yeni ilkokul öğretmenlerini yetiştirmek amacıyla kurslar açılmıştır. 10 Temmuz 1926'da açılan bu kurslara öğretmen okulları ile ilkokullarda çalışan resim-elişi öğretmenleri katılmıştır. Açılan bu kurslara eğitim vermek amacıyla Leipzig Pedagoji Enstitüsü ve İş Öğretmen Okulu profesörlerinden O. Frey ve G. Stiehler Beyler davet edilmiştir. İsmail Hakkı Bey, bu kursta Müsteşar Nafi Atuf'un baldızı ilkokul öğretmeni Nafia Hanımla tanışmış ve kısa süre sonra nişanlanmıştır. İsmail Hakkı Bey, Nafia Hanım'la 1927 yılında evlenmiş ve 1928 yılında oğlu Engin Tonguç dünyaya gelmiştir. bkz. E. Tonguç, a.g.e., s. 116; Yalçın, a.g.t., s. 21.

görmelerini sağlayan İsmail Hakkı Bey, Cumhuriyet'in 10'uncu Yılı Kutlama Komisyonu üyeliğine seçilmiş ve Ankara'da pek çok eğitim sergisinin açılmasına öncülük etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin amblemi olan "Altı Ok", onun başkanlığını yaptığı Gazi Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü'nde çizilmiş ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın teşekkürlerine nail olmuştur.

1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu ile her ailenin bir soyadı alması gerekliliği karşısında, İsmail Hakkı ve ailesi de *"en büyük erkek evlat"* anlamına gelen Tonguç soyadını almıştır. Aynı yıl Gazi Eğitim Enstitüsü müdür yardımcılığı görevini üstlenen Tonguç, 1935 yılında Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın isteği doğrultusunda *"İlköğretim Genel Müdürlüğü"* görevine getirilmiştir[22]. Bu dönem içerisinde hazırlayarak Bakanlığa sunduğu *"İlköğretim ve Eğitim Meselesi"* başlıklı rapor, gelecekte açılacak olan Köy Enstitülerinin temelini oluşturacak esasları belirlemesi açısından son derece önemlidir. İsmail Hakkı Bey'in, köy sorununa ve köylünün kurtuluşuna bakış açısını şöyle özetlemek mümkündür[23].

"Köy meselesi bazılarının zannettikleri gibi mihaniki surette köy kalkınması değil, manalı ve şuurlu bir şekilde köyün içten canlandırılmasıdır. Köy insanı öylesine canlandırılmalı ki, onu hiçbir kuvvet yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar etmesin. Ona esir ve uşak muamelesi yapamasın. Köylüler şuursuz ve bedava çalışan birer iş hayvanı haline gelmesinler. Onlar da her vatandaş gibi, her zaman haklarına kavuşabilsinler. Köy meselesi, köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere bu demektir..."

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, eğitimin yaygınlaştırılması amacıyla küçük köylerin ihtiyacı olan eğitmenlerin orduda görev yapan erbaşlardan karşılanması önerisinin uygulanabilirliğini araştırmak üzere İsmail Hakkı Tonguç Bey'i görevlendirmiştir. 1936 yılının Nisan ayından itibaren Kayseri, Çorum, Yozgat ve Eskişehir'de araştırmalar yapan Tonguç,

22 Saffet Arıkan (1888-1947) Erzincan doğumlu olup, Harbiye ve Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra 1911'de Kurmay Yüzbaşı olarak Yemen'de komutanlık yapmıştır. Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı'na katılan Arıkan, Berlin Büyükelçiliği'nde de bulunmuş ve 1935-1938 yılları arasında Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır. bkz. Fethi Tevetoğlu, "Cumhuriyet Devri Millî Eğitim Bakanları", Hayat Tarih Mecmuası, C. 2, S. 9-10, Ekim 1973, s.111; Asiye Duman, "Saffet Arıkan (1888-1947)" Atatürk Ansiklopedisi, ATAM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s. 1; Necdet Ekinci, Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine, Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara, 1989, s. 109-110.

23 İsmail Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1946, s. 212; Tonguç, İsmail Hakkı Tonguç, Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 23-24.

incelemeleri sonunda Temmuz 1936'da Eskişehir Mahmudiye'de ilk Eğitmen Kursunun açılışına öncülük etmiştir. Bu kursu tamamlayan eğitmenler staj için köylere gönderilmiş ve Tonguç'un girişimleriyle 24 Haziran 1937 yılında "Köy Eğitmenleri Kanunu" çıkarılmıştır[24].

"Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerini görmek ve ziraat işlerinin fenni bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy eğitmenleri istihdam edilir. Köy eğitmenleri, Maarif ve Ziraat vekillikleri tarafından, ziraat işleri yaptırılmaya elverişli okul ve çiftliklerde açılan kurslarda yetiştirilir... Bu yasa uyarınca çıkarılan yönetmeliğe göre; köy eğitmen kurslarına eğitmen namzedi olarak, askerliğini başarı ile bitirmiş, okuma yazma bilen ve ziraat işleriyle meşgul, arazi ve hayvan sahibi veya böyle bir ailenin çocuğu, müstait (yetenekli) kimseler arasından seçilerek alınırlar. Resmî ilkokullarda ilk tahsilini yapmış olanlar tercih edilirler."

Bu kanun çerçevesinde Çifteler (Eskişehir), Kızılçullu (İzmir) ve Karaağaç (Edirne)'ta birer eğitmen kursu açılmış, ertesi yıl bunlara üç yeni kurs daha eklenmiştir[25]. İlköğretimin en önemli sorunun öğretmen yetiştirme olduğunu söyleyen İsmail Hakkı Tonguç, eğitim yöntemini eleştirmekte, öğretmen sayısının yetersizliğini dile getirmektedir. 1936-37 ders yılındaki 50 öğrenciye bir öğretmen hesabına göre, şehir ve kasaba okullarında görevli olan öğretmenler dışında, en az 2500 öğretmene ihtiyaç vardı. Tonguç, bu ihtiyacın öğretmen okullarından her sene mezun olan 650-700 genç öğretmenle 4-5 yıl içinde giderilebileceğini, bu süre zarfında köylerin öğretmen ihtiyacının ilk etapta köy eğitmenleriyle sağlanması gerektiğini düşünmektedir[26]. Bu tespitlere göre hazırladığı ve yakın zamanda Köy Enstitülerinin kuruluşuna zemin hazırlayacak olan raporunu Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a sunan Tonguç, köy enstitülerinin ilk örneği olan Köy Öğretmen Okullarının açılışına öncülük etmiştir[27].

24 Osman Akandere-Seher Esen, "Köy Enstitülerinde İş ve Üretim Odaklı Eğitim, Küme Çalışmaları ve İmece", Atatürk Yolu Dergisi, S. 69, Güz 2021, s. 28; Lütfi Arslan, "Türk Siyasetinde Köy Enstitüleri Tartışmaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2021, s. 57.

25 Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 4. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 40.

26 Tonguç'a göre nüfus sayısı 400'den çok olan yaklaşık 8.000 köy ilkokulu için 10.000 öğretmene ihtiyaç vardır. Bunun yanı sıra nüfusu 400'den az olan yaklaşık 32.000 köy için 12.000-12.500 öğretmene ihtiyaç vardır. Bu bağlamda köylerde zorunlu öğretim yaşındaki çocukların %50'si doğrudan doğruya öğretmenler ve geri kalanları ise yalnız eğitmenler aracılığıyla ilköğretime kavuşacaklardır. bkz. Tonguç, İlköğretim Kavramı, s. 319; Tonguç, Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy, s. 470-471.

27 Mehmet Emin Soysal, Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, Bursa Yeni Basımevi, Bursa, 1942, s. 40-41; Hasan Dinçer, "Bir Toplumsal Hareket Olarak Köycülük ve Selahaddin Demirkan", Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 1, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu-Bildiriler, haz. Erdem Ünlen, ATAM Yayınları, Ankara, 2017, s. 273-304.

Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç

Köy Enstitüleri

Köy Enstitülerinin kuruluş aşamasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de vefat etmiştir. Atatürk'ün vefatı sonrası Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü başlatılan eğitim seferberliğinin devam edeceğini, köylerde eğitimin aksamayacağını belirtmiş, köy eğitimi konusundaki düşüncelerini sıklıkla dile getirmiştir:[28] *"... Bağımsızlığımız için cephede savaştık. Şimdi sıra cehaletle savaşımda. Eğitim seferberliğinde de başarılı olmalıyız. Burada çalışanlar eğitim savaşçılarıdır. Bu kurumları yürekten desteklemeliyiz."*

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Celâl Bayar kabinesinde de Milli Eğitim Bakanı olan Saffet Arıkan'ın sağlık nedenlerinden dolayı bakanlıktan ayrılması üzerine, yerine 28 Aralık 1938'de Hasan Âli Yücel atanmıştır. Bakan Yücel, İsmail Hakkı Tonguç'tan başladığı işleri birlikte sürdürmelerini rica etmiş ve onu vekâleten yürüttüğü İlköğretim Genel Müdürlüğü görevine asaleten atamıştır[29].

Almanya başta olarak Avrupa'daki ilköğretim kurumlarını inceleyen, "Köyde Eğitim" ve "Canlandırılacak Köy" isimli kitapların yazımını gerçekleştiren Tonguç'a göre, köyler için yetiştirilecek eğitmen ve öğretmen eğitimleri,

28 Ahmet Gülen, "İsmet İnönü ve Köy Enstitüleri", Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 70, Bahar 2022, s. 188.

29 Mustafa Çıkar, Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 64-65; Türkoğlu, a.g.e., s. 133. "Maarif ve İktisat Vekilleri Dün İstifa Ettiler", Tan, 29 Aralık 1938, 1.

köylerin koşulları ve gereksinimleri dikkate alınarak planlanmalı, eğitim dışında köylünün sosyal ve ekonomik açılardan kalkınması için iş sahalarında çalışacak eğitimcileri yetiştirmenin önlemleri alınmalıdır. Öğretmenler büyük çoğunluğu üç sınıflı olan köy okullarını beş sınıflı ve tam teşkilatlı bir hale getirecek pratik ve ucuz çözümler bulmalıdır. Beş yıllık ilkokuldan mezun ve askerliğini bitirmiş köy delikanlıları öğretmen veya köylerde geçerli bir meslek sahibi olarak yetiştirilmelidir. Köy çocukları için lise ve yüksek tahsil yolları açılmalıdır. Köyde öğretmen ve eğitmen olarak çalıştırılacak kişilerin yetiştirilme masrafı, devlete büyük ve uzun yıllar süren külfetler getirmemelidir. Onun için öğrencilere köy genel hayatının gelişmesine katkı sağlayacak eğitmenlik, öğretmenlik, inşaatçılık, köy demirciliği, köy dülgerliği, tenekecilik, hastabakıcılık, ziraat ve ziraat aletleri tamirciliği gibi birkaç meslek birden öğretilmelidir[30].

7 Temmuz 1939 tarihinde kabul edilen 3704 sayılı kanunla Köy Enstitüleri'ne temel oluşturan İzmir-Kızılçullu, Eskişehir-Çifteler ve Gölköy Eğitmen Kursları, Köy Öğretmen Okullarına dönüştürülmüştür[31]. Yetiştirilecek yeni öğretmenin özellikleriyle ilgili İsmail Hakkı Tonguç'un ortaya koyduğu ilkeler, 17-29 Temmuz 1939 tarihinde Ankara'da yapılan Birinci Maarif Şurası'nda ele alınarak tartışmaya açılmıştır. Köylünün eğitiminde köylüye yalnızca okuma-yazma öğreten bir öğretmenin yeterli olmayacağı, köy öğretmeni yetiştirecek kurumların çok yönlü eleman yetiştirmesi gerektiğine karar verilerek yeni açılacak kurumlara "Köy Enstitüsü" adının verilmesi uygun bulunmuştur[32].

30 Tonguç, Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy, s. 523-525.
31 Resmî Gazete, 1939; Çiğdem Erdem, "Cumhuriyet Yönetiminin 1930'lu Yıllarda Köyde ve Köylülükte Dönüşümü Gerçekleştirme İsteğinin Bir Aracı Olarak Köy Eğitmen Kursları", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 10, S. 3, 2008, s. 194.
32 Tonguç, İlköğretim Kavramı, s. 319.

Tonguç'un köy eğitimine yönelik tespitleri ve Birinci Maarif Şurası'nda alınan kararların amacı; köyleri eğitim yoluyla canlandıracak ve ilköğretimi ülkedeki bütün köylere yayacak kadar öğretmen ve köye yönelik diğer meslek dallarında çalışacak yeterli sayıda eleman yetiştirmekti. Tonguç'a göre öğretmen yetiştirecek okullar, eğitimi bilimsel temellere dayandıran, gözlem ve deneye dayalı bilginin öğretilmesini ilke edinen kurumlar olmalı, bilgiyi ve bilginin kaynaklarına eleştirel bakabilen bireylerin yetiştirilmesine önem vermelidir. Tonguç'un yazdığı ayrıntılı gerekçe ve İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı Köy Enstitüleri yasa tasarısı, 1940 yılında Cumhurbaşkanı İnönü'ye sunulmuştur[33]. İlköğretim sorununu bir insan ve ulus olma sorunu olarak gören İnönü, yeni uygulamaya desteğini verirken şu değerlendirmeyi yapmıştır[34]: "*İlköğretimi olmayan memlekette Ortaçağ yönetimi bütün şekilleriyle devam eder... Hür vatandaşlardan birleşik bir ulus olmanın çarelerinin başında ilköğretim çaresi gelir... İlköğretim sorunu, insan olmak, ulus olmak sorunudur.*"

Köy Enstitüleri Kanunu tasarısı, 19 Mart 1940 tarihinde Başbakanlık'tan TBMM'ye gönderilmiştir. 23 maddelik tasarı ve gerekçesi Milli Eğitim, İçişleri, Tarım ve Bütçe Komisyonlarında incelenmiş ve 17 Nisan 1940'da TBMM'ne sunulmuştur. Aynı gün Genel Kurul'da ivedilikle görüşülmesine başlanan tasarının öne çıkan bazı noktaları şunlardır:[35]

"*Geleceğin köy öğretmenlerini, görecekleri hizmetin gereklerine daha uygun şekil ve koşullar altında yetiştirmek zorunda bulunmaktayız. Bu nedenle öğretmen adayını köyden almak, köyden alınmış çocukları köy hayatından uzaklaştırmayan bir çevrede iyi bir çiftçinin bilgilerine sahip ve bildiklerini uygulayabilecek bir halde yetiştirmek, bu çocuklara öğretmenlik mesleği ile birlikte köyde geçecek demircilik, yapıcılık, kooperatifçilik; kız öğrencilere çocuk bakımı, dikiş, ev idaresi gibi işleri öğretmek...*"

Kanun'un birinci maddesinde "*Köy Öğretmeni ve diğer köy meslekleri erbabını yetiştirmek üzere Maarif Vekilliği'nce Köy Enstitüleri açılacağı*" hükme bağlanmaktadır. Kanuna göre, beş sınıflı köy okulunu bitiren sağlıklı ve yetenekli çocuklar seçilecek ve okullara kabul edileceklerdir. Bu okulları (Enstitüleri) bitirip görevlerine atananların mecburi hizmet süresi yirmi yıldır. Mezunlar altı yıl boyunca 20 lira maaş alacaklar ve bu maaş altıncı yılın sonunda 30 lira ve on beşinci yılın sonunda 40 liraya yükseltilecektir. Öğretmenlere göreve

33 Yalçın, a.g.t., 2006, s. 31.
34 Turan, a.g.e., s. 41.
35 Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 373-374; Arslan, a.g.t., s. 78.

başladıklarında bir kereye mahsus olmak üzere 60 lira sermaye, tarım araç ve gereçleri ile ailesiyle geçimine yetecek arazinin devletçe verilmesi öngörülmektedir. Kanun maddesinde de açıkça görüleceği üzere Enstitüler adeta birer tarım işletmesi biçiminde donatılıyorlardı[36]. Kanun tasarısının TBMM'de görüşülmesi sırasında Kâzım Karabekir, Enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınmasının ülkede kentli-köylü ayırımını doğuracağını öne sürerek, tasarıyı şu sözlerle eleştirmiştir[37]: "...*Parti programında sınıf ayırımı yok diyoruz ama onu elimizle yaratıyoruz... Biz şehir ve köy çocuklarını birbirleriyle kaynaştıracak yerde bir safiyet-i fikriye ile ayırırsak sonra acaba bu köylere başka taraflardan yapılacak telkinlerle günün birinde biz bu şehirlilerin karşısında başka fikirlerle onları mücehhez bulmaz mıyız?*" Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel ise bu eleştiriye şöyle karşılık vermiştir:[38]

"*Köy ilkokullarından gelen çocukları şu veya bu şekilde tereddüde mahal vermeksizin imtihan ederek, karakterlerini yoklayarak ve bedeni kabiliyetlerine bakarak seçip enstitülere alacağız... Bizim arzumuz köyün içerisinde bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü bu arz ettiğim melekelerle teçhiz edip onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir... Mesele köylü çocuğunu hayat bakımından köylülük mahiyetini kaybetmeksizin yetiştirmektir. Bu davayı hiçbir zaman zayıflatmayalım diyorum.*"

TBMM'ndeki bu görüşmeler sırasında tasarıyı savunanların açıklamalarına karşın enstitülerin kurulmasına kimi milletvekillerinin içten karşı oldukları, oylama sırasında belli olmuştur. 17 Nisan 1940 günü yapılan son oylamada 426 milletvekilinden 148'i oylamaya katılmamış ve tasarı 278 oyla kabul edilerek yasalaşmıştır[39]. 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nda, "Köy Öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazi bulunan yerlerde Maarif Vekilliği'nce [MEB] Köy Enstitüleri açılır." ibaresi yer almaktadır. Bu yasa hükmüne göre enstitülerin görevi sadece köy öğretmeni yetiştirmekle sınırlı olmayıp, öğretmenle birlikte sağlık görevlileri, teknisyenler gibi meslek elemanları da yetiştirmektir[40].

Köy Enstitüleri, İkinci Dünya Harbi'nin sınıra dayandığı, ülkede kuraklık ve kıtlığın kol gezdiği bir dönemde kuruldu. Ülke kaynakları her yönden kısıtlı olup, ürünün büyük kısmı da Türkiye'nin dâhil olmak zorunda kalabileceği

36 Resmi Gazete, 22 Nisan 1940, s. 13682-13683.
37 TBMMZC, Dönem 6, Bir. 41, C. 10, s. 85.
38 Çavdar, a.g.e., s. 375; TBMMZC, Dönem 6, Birleşim 41, C. 10, s. 86; Arslan, a.g.t., s. 83-84.
39 Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, İmece Yayınları, İstanbul, 1962, s. 199-202.
40 Niyazi Altunya, "Köy Enstitüleri", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Yıl: 3, S. 26, Nisan 2002, s. 1.

savaş için ayrılmaktaydı. Genç, üretken erkek nüfus askere alınmış, köylerde kadın ve çocuklar kalmıştı. Dolayısıyla enstitüler çocuk işgücü ile kuruluyordu. Köylüler ise tek dayanakları olan çocuklarını okula vermek istemiyorlardı. Hele kız çocuk bulmak çok zordu. Bulaşıcı hastalıklar da çocuk nüfusunu tahrip etmekteydi. İşte bütün bu sıkıntılara rağmen Köy Enstitüleri'nde yapılan tarım sayesinde öğrencilerin ihtiyaçları karşılanmış ve elde edilen üretim fazlasıyla köylüye yardım edilebilmiştir. Enstitülerde kısa sürede yapımı gerçekleşen binalar ve öğrencilerin çabalarıyla sağlanan elektrik gücü, o dönem için azımsanamayacak başarılardır[41].

19 Haziran 1942 yılında kabul edilen Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilatlandırma Kanunu ile köy eğitmen ve öğretmenlerinin vazifeleri, okullara kabul ve devamlılık durumu, ders programları, öğrencilerin ders araç gereçleri, okul yapımı ve onarımı gibi konular ayrıntılarıyla ele alınmış ve yeni bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Hasan Ali Yücel ilgili kanunun görüşmeleri sırasında Köy Enstitülerinin 2 yıllık zaman zarfı içinde 17 merkezde dokuz bin köylü çocuğu okuttuğu, bu çocukların sınıflarını, yatakhanelerini ve atölyelerini kendilerinin yaptıklarını, gelecek kuşakları yetiştirmek amacıyla eğitim alarak gerekli nitelikleri edindiklerini belirtmiştir[42]. Yücel'in bu ifadeleri, Köy Enstitüleri ile varılmak istenen hedeflere doğru ilerlendiğini açıkça ortaya koymaktadır

41 Mustafa Aydoğan, Hasan Âli Yücel, Köy Enstitüleri ve Köy Eğitimi İle İlgili Yazıları, Konuşmaları, I. B., Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 19-25.
42 Hasan Âli Yücel, Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 138.

Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, İsmail Hakkı Tonguç ile birlikte Anadolu'da temelleri atılan köy enstitülerini ziyaret etmiş ve denetlemiştir. Bazen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de katıldığı bu gezilerde öğrenci sorunları dinlenmiş ve tespit edilen eksiklikler Enstitü yöneticileriyle paylaşılmıştır. Bu çerçevede Tonguç, 1943 yılı başlarında tüm enstitü müdürlerine bir mektup yazarak incelemelerde görülen eksiklikleri dile getirmiştir. Buna göre, bazı öğretmenlerin öğrencilere karşı sert davranması engellenmeli, temizlik ve düzen istenilen seviyeye getirilmeli, öğrenci kıyafetleri ve yatakhaneler intizamlı olmalıdır. Öğrenciler notla tehdit edilmemeli, kendi kendilerini yönetebilir bir konuma getirilmelidir. Öğretmenler arası çekişmeler giderilmeli, Enstitü dışına gönderilen eğitim ekiplerine gerekli araç ve gereç sağlanmalıdır. Önceden bildirilen teftişlerde programa uygun olarak hareket edilmeli, öğretmenler, okuma alışkanlığı kazandırma yolunda öğrencilerine örnek olmalı, gizli yazışmalar enstitü yönetimleri tarafından dışarıya sızdırılmamalı, enstitüde tek adam yönetiminden kaçınılmalı, genelge ve emirler öğretmen ve öğrencilere de ilan edilmelidir[43].

Enstitülerin ilk resmi öğretim programı, 1943 yılında yayımlanmıştır. Bu programa göre, ilkokulu bitiren çocuklar sınavla Köy Enstitülerine alınmışlar ve karma eğitim uygulanmıştır. Beş yıl süren öğretim döneminin yarısı kültür derslerine, dörtte biri tarım dersleri ve çalışmalarına, dörtte biri de teknik derslere ayrılmıştır. Eğitim-öğretim programları enstitünün bulunduğu çevrenin ihtiyaçlarına/koşullarına göre belirlenmiş, ezbercilik yöntemi yerine, yaparak ve yaşayarak öğrenme ilkesi benimsenmiştir. İsmail Hakkı Tonguç'un deyimiyle, "*iş içinde, iş aracılığı ile iş için eğitim*" ilkesi uygulanmıştır[44].

İlk dönemlerdeki zorluklar aşılınca, sağlık memuru yetiştirme programında önemli bir başarı sağlanmıştır. Bu program ile hem enstitü öğrencilerinin sağlık ihtiyaçları karşılanmış, hem de köylülerin sağlık taramaları yapılmış, tedaviler uygulanabilmiştir. Köy Enstitüleri'nde öğrenciye yetki ve sorumluluk verilerek onların kişiliğinin geliştirilmesine çalışılmış, böylelikle öğretmen olarak gideceği köyde karşılaşacağı güçlükleri aşabilecek yetenekleri kazanması sağlanmıştır. Bu niteliklere sahip Köy Enstitüsü mezunları, köylerde öğrencilerden başlayıp aileye kadar ulaşan bir eğitim ortamı yaratmış, okuma çağını geçmiş kişiler için okuma-yazma ve meslek eğitim kursları açmışlardır. Söz konusu faaliyetleri gezici öğretmen, gezici başöğretmen ve

43 Engin Tonguç, Bir eğitim devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç Yaşamı, Öğretisi, Eylemi, Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği, İzmir, 2007, s. 374-375.
44 Cavit Binbaşıoğlu, "Köy Enstitülerinde Öğretim Programları", abece Eğitim ve Ekin Dergisi, S. 49, 1990, s. 6.

ilköğretim müfettişlerince denetlenmiş ve karşılaşılan sorunlar birlikte çözülmüştür[45].

Tonguç, İlköğretim Genel Müdürlüğü'nde yer aldığı süre zarfında planladığı işlerin çoğunluğunu gerçekleştirebilmiş bir eğitimcidir. Yapmış olduğu "*İlköğretim Çalışma Programı*" tamamlanmış ve 1945 yılının Kasım ayında valiliklere duyurulmuştur. 1946-1947 ders yılından 1955-1956 ders yılına dek devam etmesi öngörülen program uyarınca, her yıl yeni açılacak olanlarla beraber sayıları 24'e ulaşacak Köy Enstitüleri'nden hangilerine ne kadar öğrenci ve eğitmen adayının gönderileceği de belirlenmiştir.

Köy Enstitüleri ile ilgili bu olumlu gelişmelere karşın eğitim, öğretim ve köy okullarının yaptırılmasında karşılaşılan güçlükler, kimi eleştirilere yol açmış ve bu eleştiriler giderek suçlamalara dönüşmüştür. Kimilerine göre enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınması ve mezunlarının da yine köylerde görevlendirilmesi, toplumda sınıf farklılığını doğurmaktadır. Enstitülerde solcu, komünist ideolojiyi yansıtan bir eğitim ve öğretim yapılmaktadır. Öğrencilerin okul yapımlarında, tarım ve teknik uygulamalarında, temizlik ve bakım işlerinde çalıştırılmaları Sovyet Rusya'yı ve komünist rejimleri çağrıştırmaktadır. Yatılı olan enstitülerde uygulanan karma öğretim, yani kız-erkek beraberlikleri, Türk aile ve ahlâk anlayışına uymamaktadır[46]. Enstitülerde çıkarılan dergiler, kitaplıklarda bulunan yabancı dillerden çevrilmiş klasiklerle komünizm propagandasının yapıldığı ve derslerde din düşmanlığı yapıldığına dair iddialar da söz konusudur[47].

1945'te çok partili siyasal hayata geçişle birlikte, enstitülere yöneltilen suçlamalar daha da artmıştır. Demokrat Parti, iktidarı yıpratmak için Köy Enstitülerini bir koz olarak kullanmaya başlamıştır. 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimler sonrası sağ eğilimli Recep Peker Kabinesi kurulmuş ve Millî Eğitim Bakanlığı'na Hasan Âli Yücel'in yerine Reşat Şemsettin Sirer getirilmiştir[48]. Yeni Bakan, göreve başladığı ilk günlerde Köy Enstitüleri'nin kurulmasında büyük payı bulunan ve Enstitülerce Baba unvanıyla tanınan İsmail Hakkı Tonguç'u İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden uzaklaştırmıştır[49]. *Bunu*

45 Mustafa Aydoğan, a.g.e., s. 19-25.
46 Nihal Yıldız-Osman Akandere, "Köy Enstitülerinin İdeolojik Yapısı", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C. XVII, S. 5, Güz 2017, s. 310-311.
47 Gediklioğlu, a.g.e., s. 496.
48 Cumhuriyet, "Recep Peker Kabinesi", 7 Ağustos 1946, s. 2.
49 Bu değişiklik sonrası Tonguç, İlköğretim Genel Müdürlüğünden Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine ve 1949 yılında ise Ankara Atatürk Lisesi Resim-İş öğretmenliğine atanmıştır. bkz., Osman Akandere, "İsmail Hakkı Tonguç (1893-1960)", Atatürk Ansiklopedisi, ATAM Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s. 3.

"solcu-Tonguççu" olarak tanınan/tanıtılan enstitü yöneticileri ile öğretmenlerin görevden alınıp başka birimlere atanmaları izleyecektir[50].

Enstitülerdeki bu tasfiye hareketi olanca hızıyla devam ederken, suçlamalarda da belirgin bir artış göze çarpmaktadır. Enstitülerde komünizm propagandası yapıldığı yolundaki suçlamalara Fevzi Çakmak Paşa'nın da katılması, Hasan Âli Yücel-Kenan Öner davasına yol açmıştır[51]. 1947'de ilgili yasa ve yönetmeliklerde yapılan düzenlemelerle enstitülerdeki sistemin işleyişi adeta durdurulmuştur. 4274 ve 5210 sayılı yasalarla köy okullarının öğretmen, sağlık memuru ve ebe evlerinin yapımlarının devletçe üstlenilmesi kabul edilmiş, enstitülere verilen canlı ve cansız tüm demirbaşlar, donanım araçları geri alınmış, Hasanoğlan'daki Yüksek Köy Enstitüsü ile bütün eğitmen kursları kapatılmış, sağlık kollarının sayısı bire indirilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partili Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Köy Enstitülerini, kuruluşunda öngörülen sistemin dışına çıkartırken, muhalefetteki Demokratik Parti'nin desteğine de dayanmıştır. CHP iktidarının son hükümeti olan Şemsettin Günaltay kabinesinde Milli Eğitim Bakanlığı'nı üstlenen Tahsin Banguoğlu döneminde, 1949'da çıkartılan 5541 sayılı yasa ile, enstitülere yalnızca köy çocukların alınması kuralından vazgeçilmiştir. Bundan böyle ¼ oranında belediyesi bulunan kasabalardaki ilkokul mezunları da enstitülere alınıyor, ayrıca enstitülerdeki karma eğitime de son veriliyordu[52].

Çok partili yaşama geçildikten sonra enstitülere ilişkin eleştiri ve suçlamaların artmasında, İnönü'nün Milli Şef gücünü yitirmesi, CHP'de sağ eğilimli çevrelerin güç kazanmasının kuşkusuz büyük etkisi vardır. Bu gelişmelerle atılan geri adımlardan sonra 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti döneminde Köy Enstitülerinin tamamen kapatılması zor olmamıştır[53].

50 Reşat Şemsettin Sirer'in Demokrat Parti'nin iktidarı sırasında, 11 Kasım 1951'de TBMM'nin gizli oturumunda Enstitüler konusunda yapılan görüşmelerde "Tonguç Baba'yı defederken hiçbir mukavemetle karşılaşmadım... İcraatıma devam ederken 500 kişilik kadrodan 400 kişiyi ayırırken hiçbir taraftan güçlük görmedim..." şeklindeki konuşması son derece ilginçtir. bkz. Turan, a.g.e., s. 49-50.

51 Bağımsız Milletvekili Fevzi Çakmak, "Solcuları koruyanın Halk Partili bir eski Milli Eğitim Bakanı olduğunu" ileri sürmüş, bunun üzerine Hasan Âli Yücel, 5 Şubat 1947'de Ulus gazetesinde yazdığı yazıda, "Bu ben miyim" diye sorunca, cevabı Fevzi Paşa yerine DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, "Evet sensin" diyerek Yücel'i komünistleri korumak ve komünizmin yayılmasına yardımcı olmakla suçlamıştır. Yücel ise haksızlığa uğradığı gerekçesiyle Kenan Öner aleyhine dava açmıştır. Ankara Üniversitesi profesörlerinden Bülent Nuri Esen'i de avukat olarak tutmuştur. Bu dava hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Âli Yücel, Davam, Ulus Basımevi, Ankara, 1947.

52 Türkoğlu, a.g.e., s. 513-515; Turan, a.g.e., s. 50.

53 Mehmet Başaran, Köy Enstitüleri: Özgürleşme Eylemi, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006, s. 127-128.

İsmail Hakkı Tonguç (Silistre, 1893 - Hamburg, 1960)

DP'nin ilk kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olarak görev alan Tevfik İleri döneminde çıkarılan 27 Ocak 1954 gün ve 6234 sayılı kanunla, "Köy Enstitüleri" bütünüyle öğretmen okullarına dönüştürülerek kapatılmışlardır[54]. Bu dönemde Ankara Atatürk Lisesi'nde Resim-İş öğretmenliği yapan İsmail Hakkı Tonguç, Tevfik İleri'nin talimatıyla bakanlık emrine alınmış, ancak Danıştay bu kararı bozmuştur. Yaşanan gelişmelerden son derece rahatsız olan Tonguç emekliliğini istemiş, 1953 yılında uzun yıllar çalıştığı kuruma veda etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık 31 yıl 3 ay süren yorucu, verimli hizmetinden sonra 1956 yılında Avrupa seyahatine çıkan Tonguç, İsviçre ve Almanya'da eğitim kurumlarını ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Bu esnada hastalanan ve Hamburg Tıp Fakültesi'nde tedavi gören İsmail Hakkı Tonguç, 23 Haziran 1960 yılında vefat etmiş ve Ankara Cebeci Mezarlığı'na defnedilmiştir.

54 Cumhuriyet, "Köy Enstitüleri İle İlköğretim Okulları Birleştirildi", 28 Ocak 1954, s. 7; Necdet Sakaoğlu, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 115.

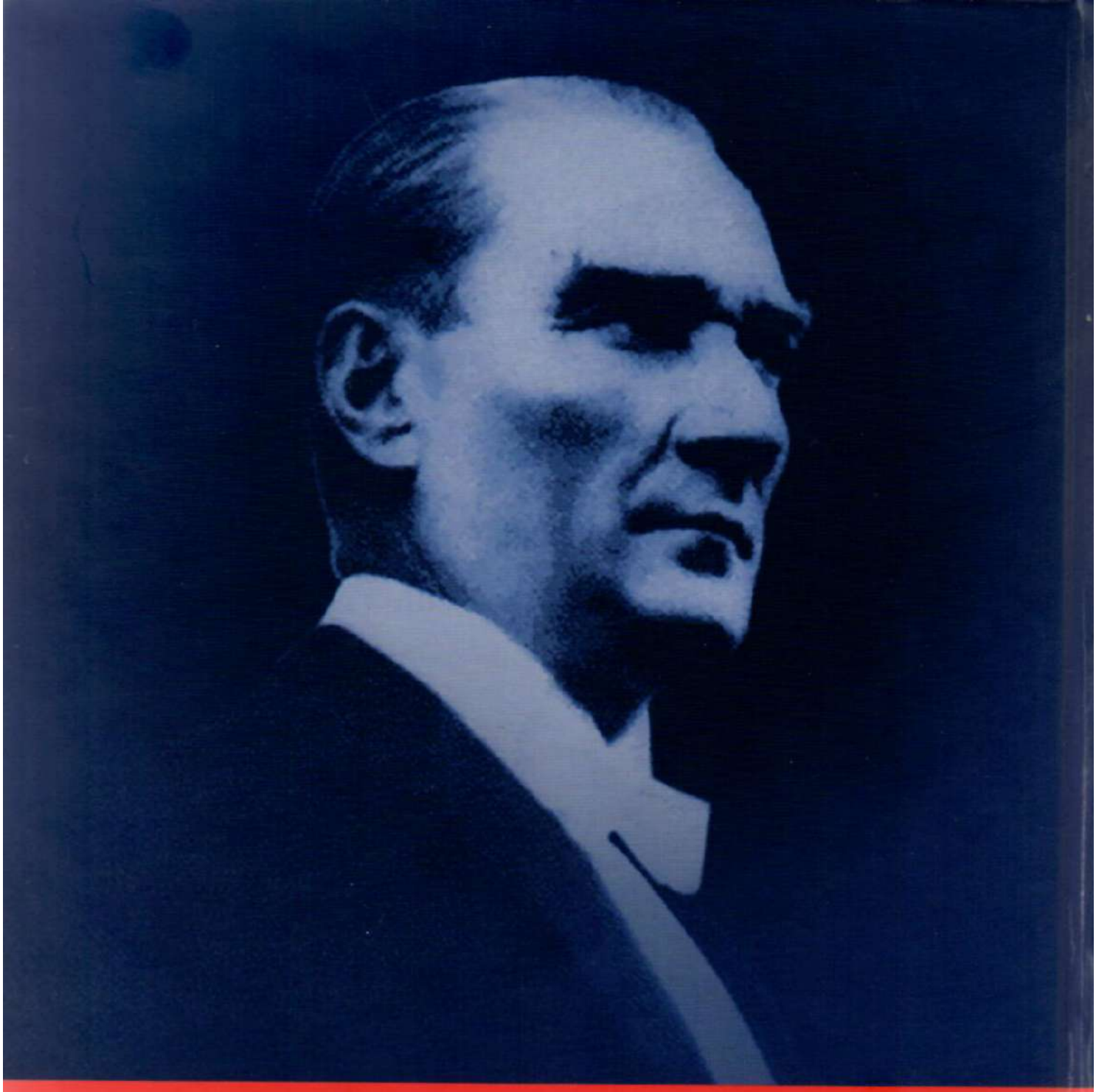
Sonuç

İsmail Hakkı Tonguç, Köy Enstitülerinin kuruluşunun yanı sıra Türk eğitim tarihine öğretmen ve eğitim yöneticisi olarak önemli katkılarda bulunmuş, 77 yıllık yaşamında yazdığı kitap ve makalelerle sanat eğitiminden, müze eğitimine uzanan geniş bir yelpazede eğitimin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Cumhuriyet'in aydınlanma hedefleri, ülke gerçekleri ve çağdaş eğitim-bilimin verileri arasında yapılmış başarılı bir sentezin ürünü olan Köy Enstitüleri, köy insanının bilimin aydınlığında, bilinçli bir liderlikle kendi yazgısını değiştirmeye yönelik bir hareket olmuştur. Bu hareket, kendi ülkemizin beyin gücü, yaratıcılığı ve yurtseverliğinin örgütlenerek, toplumun en yoksul kesimlerinin çocukları kendi emekleriyle ücretsiz öğrenim görebileceklerini, kıt olanaklarla da çağdaş eğitimin yapılabileceğini ve demokrasinin sözle değil, yaşanarak öğrenilebileceğini kanıtlamıştır.

İsmail Hakkı Tonguç'un fikirleri ve alın teri ile şekillenen Köy Enstitüleri, çalışmalarıyla kuruluş amaçlarının çok üstünde bir başarı sağlamış, köyün/köylünün sorunlarını ortaya koyan ilerici bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır. Köy Enstitülerinde yetişen yazarlar, düşünürler Türk insanına ufuk açan bir rol oynamışladır.

Mahmut Makal'ın "*Bizim Köy*"ü, Fakir Baykurt'un "*Yılanların Öcü*", "*Kaplumbağalar*" ve "*Tırpan*"ı, Mehmet Başar'ın şiirleri, Talip Apaydın'ın öykü ve romanları akla gelen ilk örneklerdendir.

"Az zamanda çok ve büyük işler yaptık.
Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı
ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir.
Bundaki başarıyı Türk milletinin ve onun değerli ordusunun
bir ve beraber olarak kararlı bir şekilde yürümesine borçluyuz."

Mustafa Kemal ATATÜRK, 1933

ISBN : 978-625-00-1681-7

T.C. ANKARA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Mansur yavaş
Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı

KÜLTÜR ve SOSYAL İŞLER DAİRESİ BAŞKANLIĞI